

YU ISSN-0352-5724/UDK 801(05)

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

XLIII

ПОСВЕЂЕНО
ПРОФЕСОРУ ДР ДРАГОЉУБУ ПЕТРОВИЋУ
ПОВОДОМ 65-ГОДИШЊИЦЕ ЖИВОТА

НОВИ САД
2000

ПРЕФИКС C(A)- УЗ ГЛАГОЛЕ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

ИРЕНА ГРИЦКАТ

UDC 808.61-25

0. Приликом обраде ове теме јавила би се два основна аспекта, етимолошки и семантички. Први од њих биће на почетку само дотакнут, док ће се други размотрити подробније.

Говориће се о перфективним префиксираним глаголима, не и о другим граматичким појавама везаним за показани префикс (о секундарној имперфектизацији, о конверзији према именицама или др.).

1. Што се тиче етимолошког аспекта, наука о пореклу речи види тешњу везу између *сѣ-* аблативног као и социјативног (*свући — скуйићи*), и *сѣп-* (*снейи*); нешто удаљенију, што ће рећи у ранијим епохама поремећену, између *сѣ-* и *сѣ-* (*суделоваиши*; уп. *сусед*, *сусреи*), и сасвим далеку, по неким ипак само хомонимну, између сада живог *сѣ-* и оног *сѣ-* које се констатује у *случији се* догодити се (данас ретко, застарело, уп. *лучићи* издвајати, а у прасловенском значењу нишанити, погађати, добро погађати), такође у *здравље*, у рус. *счастье*, па и у *сми*, са префиксним значењима „блиско, веома, до краја”.¹ Различита значења префикса о коме је реч као и предлога *са* (који су истог порекла) не своде се сасвим поуздано на исто етимолошко полазиште.²

На етимологијама се даље не задржавамо.

2. Лексичко значење (уопште) било глагола било префикса индицира могућност одн. немогућност њиховог слагања. Може се рећи и *оийаси* и *ујаси*, али не и **наийаси*, због значењске некохеренције. Постоји и *ионизии* и *иовисии*, такође и *снизии*, али не и **свисии*, зато што би то било ометено природом префикса о коме даље говоримо. Овакве компатибилности одн. инкомпатибилности некад су семантички очигледне, а некад изискују анализу.

3.а. Упоредимо глаголе типа *свући*, *сасећи* (аблативна семантика) и *скуйићи*, *сирјаиши*, исто тако *сми* (у основи социјативна, тачније центрипетална, конвергентна). Даље, постоје глаголи као што је *сакри-*

¹ У речи *здравље* видљива је веза са именицом *дрво* (в. М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, т. II, Москва 1967, s.v. здоровый), као симболом крепкости, уп. „здрав као дрен”; *счастье* је успешно усмерење удела, онога што је било додељено, суђење; под ово неки етимолози подводе и реч *сми* као довршење умирања, врхунац збивања. Представе наших далеких предака не могу увек да нам буду блиске, али извесне језичке појаве на свој начин сведоче о њима.

² В. М. Фасмер, о. с. т. III, Москва 1987, s.v. с, со; такође: П. Скок, *Етимологјски рјечник хрватскога или српскога језика*, т. III, Загреб 1973, s.v. с.

џи, где се може претпоставити значење било одстрањивања, било сабијања. А има и глагола типа *слађаџи*, где је перфектизација чиста, тзв. граматичка, што значи да је неко од претпостављених значења префикса избледело у потпуности.³

б. Најпре неколико илустрација за два напред поменута а данас очито неједнака подзначења.

У области семантике коју смо назвали аблативном разликују се још два подвида: одвајање у страну и одвајање наниже (ретко би било одвајање навише). Дакле: *скренуџи* — *сиђи*. Семантичка садржина основног глагола, некад удружена са ужим или ширим смислом исказа, управља значењском оријентацијом новоконструисане глаголске речи. *Савиџи* означава савијање у страну, чешће надоле (није обично да се каже како нешто треба савити навише, мада није искључено), зависно од контекста. У *збаџиџи* је оријентација према доле: када се нешто збаци, завршни моменат је пад.⁴

За разлику од аблативне сфере где су издиференцирана два показана подвида, у сфери која се може звати конвергентна утврђује се, у основи, значење сажимања, скупљања, свођења, само што и то има својеврне огранке, на друкчијем смисаоном нивоу. Наиме, неки тако префиксирани глаголи са *с(a)*- воде у семантику креираности, док се код других појављује значење урушавања, деструирања, уништења.

Први семантички огранак конвергирајуће оријентације представља створеност нечега, достизање циља путем неке респективне радње: *свиџи* (гнездо), *склејаџи*, *сковаџи*. *Скамениџи* се такође указује на специфичну сабијеност, учвршћеност; тај глагол (који углавном треба схватати фигуративно) не означава да се сажимањем нешто ново створило, али субјекат на коме се радња одиграла као да се „стегао”, добио неменљиву уобличеност. — Постизање перфективности која се може проценити и као чиста каткада затамњује полазну семантику конвергенције која је сада констатована.

Други огранак — он се у неким случајевима додирује са претходним — испољава градуирано, од глагола до глагола, значење уништавања: *смрсџиџи*, *зђњечиџи*, *скрхаџи*, *сјржиџи*, *сјалиџи*. Смисао може да се састоји у разграђивању дате материје, или чак самог постојања објекта, путем умањења и разлагања његове супстанце.⁵ Овај смисао некад се преноси у конструкције где сâм основни глагол не би указивао на такав исход: необично је кад се каже „лупати паре”, нити се под „лупати кола” најпре подразумева да је завршетак такве радње судар, удес, лом, али се,

³ Таква вишеслојност постоји и код префикса *на-*, *џо-*, *до-*, те није специфика једино префикса *с(a)*-. То је сигнал еволуције значења, углавном од буквалнијих према апстрактнијим.

⁴ На овом месту напомињемо како се префикс *с(a)*- подједнако додаје на имперфективне и перфективне глаголе (*савиџи* — *збаџиџи*), на транзитивне и интранзитивне (*збаџиџи* — *сиђи*), рефлексивне (*савиџи се*) и нерефлексивне, што остаје небитно за тематику која се обрађује.

⁵ И латинско *соп* са основним значењем *са* улази у префиксиране глаголе са семантиком сатирања, свођења на тачку: *сопсавеге* издупсти, *сопсуммеге* појести.

фигуративно, говори „слупати паре”, „слупати кола”, што значи уништити, упропастити, свести на немање нечега.

Има случајева када неки чинилац у реченици одлучује о томе да ли је у питању аблативни или центрипетални аспект. *Сјурићи се* значи „трчећи сићи са вишег, горњег места на ниже, доње”, а значи и „јурећи стећи се, згрнути се трчећим кораком у компактнију скупину људи”. Овде игра улогу тип рефлексивности глагола.

4.а. Посматраћемо глаголе префиксирани помоћу *c(a)*- чија је семантичка садржина најближа чистој, граматичкој перфектизацији, и упоредићемо их са друкчије префиксираним истим глаголским речима (нпр. *саградићи* и *изградићи*) које су такође стекле значења терминисаности блиске или једнаке са чистом перфективношћу.⁶ Тим конфронтирањем желимо да по могућству разјаснимо изворну семантичку суштину префикса *c(a)*-. Подсећамо да као провера „чисте” перфектизације служи, по правилу, непостојање тзв. трећег члана, накнадно имперфектизованог префиксираног. Ипак, поред *лађаћи* и *слађаћи* не постоји **слаживаћи* или сл., али поред *вршићи* и *свршићи* постоји *свршаваћи*. Разлози углавном леже у значењским детаљима, некад у тзв. криптосемема код основних глагола, и зато се може говорити да постоје семантичке садржине блиске или најближе чистој перфектизованости поред чисто перфектизованих.

б. Каква би разлика могла бити уочена између *саградићи* и *изградићи*, између *сломити* и *йоломити*, између *свршићи* и *завршићи*? При пажљивијој анализи испоставило би се да је у глаголима са *c(a)*- евидентан нагласак на самом дефинитивном достигнућу, докрајчењу, док се у глаголима као што су *изградићи*, *йоломити*, *завршићи* у поређењу са њиховим наведеним парњацима ипак садржи више елемента довођења до коначног извршења, елемента начина таквог достизања (нешто се изградило током времена, нешто се поломило у резултату ломљења, нешто се завршило после одређене акције). И у овој групи глагола присутно је питање трећег члана. Постоји *изграђиваћи* али не и **саграђиваћи*, и обратно, има *сламати* али не и **йоломати* (**йоломљиваћи*). С друге стране, подједнако постоје и *свршаваћи* и *завршаваћи*. Запажамо, дакле, извесну семантичку улогу коју остварују појмовни садржаји префикса (*из-*, *йо-*, *за-*), док је напред било указано на криптосемантику глаголских речи (*лађаћи*, *вршићи*). Проблематика је већ ома комплексна.⁷

в. Даља упоредна одмеравања: каква је разлика између *сачекаћи* и *дочекаћи*, *сачуваћи* и *очуваћи*? У првим члановима ових парова уграђен је у већој мери чинилац доведености до постављеног *ц* и *љ а*: „сачекали су делегата” значи да им је моменат приспећа његовог представљао

⁶ За чисту или приближно чисту перфектизацију подобно је неколико разних префикса, пошто су и они пролазили кроз семантичку еволуцију.

⁷ Сродне мада не и исте проблеме укратко сам обрадила у: *Одlike глаголског видског парњацтва као семантички индикатори*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXVII—XXVIII, Нови Сад 1984—1985, 197—203. Ту има говора о „несиметрији” значењских чинилаца у иначе „чистим” аспектским паровима.

главни, одлучујући тренутак према којем се радња кретала. Каже се и „сачекај овде”, али је и ту видљив смисао који је констатован: чекање има да се успешно заврши неким фактом који је и био постављен као циљ, чека се активно. На другој страни имамо „дочекали су јесен”, „дочекали су старост”: ту није испољено ангажовано учешће у самом таквом чекању, чекало се мање-више пасивно. Па и „дочекали су делегата” означава нешто умањеније концентрисање на тренутак делегатовог доласка. Слично томе, *сачувајти* указује на вршење потребних радњи са јасно постављеним задатком да се нешто не поквари, не изгуби, да остане у својини или сл. *Очувајти* више би значило допринети томе, не пропустити, не изгубити из вида пожељно или нужно истрајавање нечега. Нијансе су незнатне, али ипак постоје.

г. У питању може бити садржај основног глагола на дубљем („скривенијем”) нивоу према коме се врши избор префикса за чисту перфектизацију, али суштина доведе реченога и даље остаје. У *саслушајти* је унето значење глагола *слушајти* усмерено на битност онога што се чује — слушање сведокових изјава је циљана радња, у датом случају из правничке сфере; а и када се саслуша нека соната, више је исказано, у самом основном глаголу, активно усмерење пажње на квалитет, на процену изведене музичке целине. „*Одлушајти* сонату” пре подразумева континуирано праћење, „одрађивање” слушања, при чему је ту слушање — прихватање чулом слуха без неког посебног ангажовања.

д. Генерализовано значење постигнутог циља, пројектованог и конципованог, доказује се на још један начин, тиме што глаголи који не могу имати суштинску терминираниост (сви такви глаголи не стоје у истој равни граматичког класификовања, о чему овде не расправљамо) не прихватају префиксацију помоћу *с(а)-*. *Жушејти* се може, у ствари, неограничено, те постоји *јожушејти* — до неке, макар и уочљиве мере, али се не може **сажушејти* — исцрпсти се, „завршити” у жутилу. Може се *дебљајти*, али не постоји граница која би се изразила глаголом **здебљајти*.

Поставља се питање зашто не постоји **свећајти*, а постоји *смањити*, па и *смршати* поред непостојећег **здебљајти*. Одговор вероватно лежи у чињеници, не сасвим непобитној али прихватљивој, да глаголски садржаји који значе умањење димензије могу имати, у потенцијалу, сигнал окончања, за разлику од оних који оглашавају да се нешто повећава. Глаголима са префиксом *с(а)-*, као што је показано, често је блиско значење сатирања, „свођења на нулу”. Овим се тумачи и споменуто непостојање **свисити*. (У *јонизити*, *јовисити* и *снизити* преовлађују, иначе, спецификована значења.)

Не постоје ни глаголске речи **сажелејти*, **сиајити*, мада је обично *јожелејти* — то је један тренутак у жељењу а не доведеност до самог краја општег осећања жеље; а говори се и *ошјајити* (преживети одређену меру патње), што је у складу са семантичком службом префикса *од-*.

5. Пошто је спомињан семантички елемент редукције и довођења до уништености (који смо повезали са конвергенцијом, сажимањем),

могућан је „експериментални” пренос такве семантике опет на фингиране глаголе, ради доказа. Када би постојало, *свлажити би значило „покварити прекомерним влажењем”, *свеглаити — „потпуно уништити пеглањем, да се и не препозна”, и сл.

6. Изблеђивање одређених првобитних значења префикса *c(a)*- доводи — логична је претпоставка — до службе праве граматичке перфектизације. Старица конструисања глагола са већ испољеним оваквим резултатом доказива је, такође, ако се поједини случајеви осмотре из визууре савременог стања. О давности срастања, са таквим исходом, сведоче примери у којима основни глагол данас има, услед еволуције, друкчију значењску оријентацију него што је она која је била актуелна када је добијена перфектизована конструкција. Нпр., *кривићи* (некога, прелазно) — али *скривићи* (непрелазно, које, вероватно, сведочи о *кривићи* у некадашњем значењу „чинити неисправан поступак”). *Схвайћи* указује на особену фигуративност у појму „хватања”, каква је данас, у сваком случају, неуобичајена, или представља стилску иновацију.⁸ — Речи као *сјо-знайћи*, *сјоменући* упућују на закључак да се префикс додавао на већ префиксирани глаголе у циљу потцртавања њихове свршености.

7. Резимирајући ову невелику анализу долазимо до следећих закључака.

а) Префикс *c(a)*- је очигледно већ у давним епохама почео да своди и да утврђује своју значењску службу у једном недвосмисленом правцу. Помоћу тог префикса долазило се, у крајњем исходу, до глаголског садржаја финализације, максималног приближавања неке радње или стања до краја замишљеног или замишљивог усмерења — до створености или уништености, до предвиђеног односно коначног ефекта ма какав он био с обзиром на смисао основног глагола.⁹

б) Како поједини други префикси, тако и овај током употребе може да изгуби значење или значења примарно уграђена у њега, те добија улогу чистог, граматичког перфектизовања (*слагдайћи*).

в) Нешто издвојено стоји семантика аблативности, одвајања у страну или наниже. За њу не може да се да дефиниција како је и то оно специфицирано „довођење до циља”.

Не заборавља се, наравно, да и предлог *са* поседује такође и конвергентну и аблативну семантику.

Београд

⁸ У осталим словенским језицима појављују се друкчији односи у овој области.

⁹ Остаје питање које смо дотакли спомињући етимологију: може ли овакво значење ипак бити у врло удаљеном сродству са оним које се назире у *здравље* или *счастье* — „довршеност”?